

MTA 1272

Majakovszkij és Eizenstein

A FORRADALMI TÖMEGMŰVÉSZET

Október évfordulóján, amikor filmeseknek és a film körül legyeskedőknek (mondjuk: kritikusoknak) okvetlenül eszébe kell hogy jusson az a forrongó pár év is, amikor általában véve a művészet — és benne a „számunkra legfontosabb” — megcsinálta a maga Októberét, az a furcsaság ötlik először is eszembe, hogy a legközérthetőbb tömegművészet megteremtői egy személyben a „legelvetemültebben öncélú” kísérletezők is voltak. Például Majakovszkij; például Eizenstein.

Ez az, amit bizonyos korszakokban sem a művészetirányításnak, sem a művészetkritikának nem sikerült magától értetődőként elfogadnia, de még amúgy megemésztetlenül lenyelnie sem. A metafizikus „vagy-vagy” jegyében lehetetlennek látták — látják ma is sokan —, hogy művészek formai eszközök kovácsgatásával töltsék idejüket, miközben pezseg az ájer a nagynál nagyobb szabású társadalmi feladatoktól! S jöttek, persze, akik nem vesztegették idejüket, hanem „egyből” nekiláttak a megrendelés teljesítésének...

Majakovszkijt vagy Eizensteint igazán nem lehet azzal vádolni, hogy nem törődtek a forradalmas idők művészetnek címzett „társadalmi megrendelésével”. És mégis ezzel vádolták őket!

Arról a téveszméről volt és van itt szó, mintha a tömegeket magával ragadni képes, közérthető és forradalmi művészetet nem kéne külön föláltalni, mintha az csak úgy magától teremne, mint a szeder az erdő szélén.

Márpedig a forradalmi tömegművészethez csak alapos kísérletek — látszólag akár (vagy csakugyan!) öncélú, de mindenképpen: a régít szét-szerelő és új elemekkel, új módon

összeszerelő eljárások, próbálkozások — vezettek és vezetnek, vezethetnek el. „A múlt költészetével nincs veszekedni valónk” — írta Majakovszkij, de ugyanott (*Hogyan készítsünk verset?* című tanulmányában) többször is, nyomatékosan leszögezi: „Költői műben kötelező az újdonság.” E két tétel közti, csupán látszólagos ellentmondást Majakovszkij igen egyszerűen föloldotta azzal a megkülönböztetéssel, amelyet a „fogyasztók” számára készült költői termékek és a „termelők” számára készült költői termékek között tett. Vagyis például az orosz futuristák formai kísérletezései — vallja — készítették elő az orosz forradalom költőit arra, hogy új módon, új mondanivalóval, új közönséghez: a tömegekhez szóljanak. Maga Majakovszkij mindkét munkálatban oroszlánrészt vállalt magára. A futurista és egyéb kísérletezésben is, meg a kikovácsolt új eredmények terjesztésében is. De sohasem becsülte le azokat, akik esetleg csak az egyik, vagy a másik „ágazatban” alkottak-munkálkodtak. Velemir Hlebnyikov „érthetetlen” rímjátékait éppoly nagyra tartotta, mint Gyemjan Bednij verses tanmeséit.

„... hogyha egy könyv úgy szól kevesekhez, ahogyan a Volhovsztroj energiája kevés közvetítő állomáshoz jut el, hogy ezek az állomások a villanyégőkhöz továbbítsák a földolgozott energiát — az effajta könyvekre szükség van.

E könyvek kevesekhez szólnak, de nem a fogyasztókhoz, hanem a termelőkhez.

Ezek a tömegművészet magvai és vázai.

Például: V. Hlebnyikov versei. Eleinte csupán hét futurista társ számára voltak érthetők, tíz év leforgása alatt viszont tömérdek köl-

lőt villanyoztak föl, most meg már az akadémia is tönkre akarja tenni őket azért, hogy mint a klasszikus vers mintaképét, kiadja őket.”

A hagyományokhoz való *forradalmian tagadó* viszonyt is — amin lehet ugyan firtogni máig is, de el kell ismerni, hogy anélkül bizony nem termett volna meg a forradalmian új művészet —, természetesen, az új eszközök előteremtésének a többé-kevésbé tudatosított, belátott szükséglete idézte elő az Októbert követő években.

Majakovszkij így fogalmazta meg ezt a sajátosság tevékenységet 1926-ban:

„A különféle irodalmi vitákban, a különféle szépírói termelői társulások (rap, tap, pap és a többi) fiatal munkatársaival folytatott beszélgetéseimben, a kritikusokkal történt leszámolásaim során gyakran kénytelen voltam, ha nem is szétzúzni, de legalábbis lejáratni a régi költészetet. Magát a semmiben sem vétkes régi költészetet, természetesen, nemigen bántottuk. Csak akkor jutott ki neki valamelyest, ha a régiség tüzes védői az emlékszobrok fenéke mögé rejtőztek az új művészet elől.

Ellenkezőleg: ahogy leszedtük, törtük-zúztuk, forgattuk az emlékszobrokat, teljesen ismeretlen, mind ez ideig tanulmányozatlan oldalukról mutattuk meg a nagyságokat az olvasóknak.”

Hogy úgy van, gondoljunk csak Eisensteinre, aki például a montázs előzményeit keresve, meghökkentő elemzést tudott adni akár Puskin gondolatrítmusáról, elbeszélő költeményeinek „montázsáról” is. De folytatva Majakovszkijjal:

„A gyerekeket (az ifjú irodalmi iskolákat úgyszintén) mindig érdekli, mi van a kéreppapírló belsejében. A formalisták munkálkodása folytán fény derült a papírolok és elefántok belsősegeire. Ha a lovak ezenközben némelyest elrongálódtak, bocsássanak meg érte!”

Nos, Kulesov, Pudovkin, Vertov, Eisenstein, Dovzsenko is elrongált egypár papundecli lovacskát meg elefántocskát, amíg azt a bizonyos „ércnél maradandóbb emlékművet”

sikerült létrehoznia — a forradalmi tömegművészet halhatatlan remekműveit!

Itt egy kis kitérő nem árt talán, azok kedvéért, akik korántsem a kísérletező Eisensteint szemlélik kétségekkel, hanem éppen az elszánt meggyőződéssel fölvertezett forradalmár Eisensteint. Azt, aki így nyilatkozott meg egy 1929-ben adott interjúban: „Hogyan tudnék én művész létemre mást és szabadabban kifejezni, mint azt az életet, amelyben minden társammal részt veszek, mint azt a lelkesedést, amely eközben engem is átjár. Nem vagyok tagja a kommunista pártnak, de azt jelentené-e ez vajon, hogy le kell mondanom filmjeimben mindazoknak az eszméknek és érzéseknek a kifejezéséről, amelyek a forradalmas tömegek sajátjai, s amelyekben az új Oroszország élete olyan gazdag, és amelyeket én is magaméinak vallok? Ezek magukkal ragadó hatása alól ma egyetlen valamirevaló művész, költő, muzsikusz sem vonhatja ki magát. Hiszen a művészeknek elsősorban saját korukat kell kifejezniük. És nem az jellemző-e a nagy korszakokra, hogy nagy művészeket és nagybecsű műveket hoznak létre? Ma a Szovjetunióban az én legfontosabb mondanivalóm csakis a forradalmi idők igazsága lehet.”

Nos, ez a forradalmár Eisenstein valójában tökéletes ellenképe annak a nyárspolgári forradalmárság képnek, amely — furcsa mód — manapság is mintha nem visszaszorulóban, hanem terjedőben volna, s amely végtére nem áll másból, mint annak a fölöttébb mély értelmű szólásmondásnak a variálgatásából, hogy: „Fiatalság — bolondság”. Eszerint ifjú és éretlen korban megengedhető, sőt egészségügyileg kívánatos némi „forradalmárság”, hogy aztán elemetesebb korban a higgadt, konzervatív bölcsesség vegye át a helyét (amidőn az egykori szeleburdi ifjú is, felnőtté érve, elfoglalja fenntartott helyét az „üzleti életben”...).

Szergej Mihajlovics Eisenstein ezzel szemben engedelmes, mondhatni, konzervatív módra bölcs kislány és kamasz volt. Árde bizony nyakas és lázadó felnőtté, forradalmárrá érett.

Érthető, hogy az ilyen életút zárba ejti a sémák kedvelőit. E ki-

térőre pedig azért volt szükség, hogy kellőképpen elámulhassunk a filmrendezőnek 1940-ben írott sorain, amelyeket szemlátomást anélkül vett papírra, hogy tudatába ötlött volna: személyes vallomásnak szánt mondatai mennyire hasonlítanak Majakovszkij tárgyilagos megállapításaihoz (amelyeket, egész biztosan, ismert egyébként Eisenstein is!).
Íme:

„Minden rendes gyerek három dologt csinál: összetöri a tárgyakat, feltépi a babák vagy az órák gyomrát, hogy megtudja, mi van belül, és kínozza az állatokat. Például, a szúnyogból ha nem is elefántot, de legalábbis kutyát csinál. Ehhez el kell távolítani a középső pár lábat (így négy marad). Ki kell tépni a szárnyakat: a szúnyog nem tud elrepülni, és négy lábon szaladgál.

Így tesznek a rendes gyerekek. A jók.

Én rossz gyerek voltam (...), valószínűleg éppen ezért kellett rendezővé válnom.

Valóban, a jó gyerekek... a fent felsorolt, viszonylag ártalmatlan időtöltésekkel elégítik ki kíváncsiságukat, primitív kegyetlenségüket és agresszív önérzetüket.

És mindez elmúlik a gyermekkorral együtt. És egyiküknek sem jut eszébe felnőtt korban valami hasonlót elkövetni. Teljesen más a helyzet a „jó” kisfiúval, szemben az általánosan elfogadott „fenegyerekkel”.

Ő gyermekkorában nem szentségteleníti meg a babákat, nem töri össze az edényt és nem kínozza az állatokat. De csak nőjön fel, és rögtön ellenállhatatlanul vonzódni fog az efajta szórakozáshoz.

Lázasan keresi azt a területet, ahol a legveszélytelenebbül elégítheti ki étvágyát.

És végül nem tehet mást, mint hogy rendezővé válik, ahol különösen könnyű megvalósítani mindezeket a gyermekkorban elmulasztott lehetőségeket.

Annak idején szét nem szedett órák olyan szenvedéllyé váltak, hogy az alkotói mechanizmus rugóiban és rejtekeiben kell vájkálni.

A maga idején szét nem tört ét-

készletek a tekintély és a hagyományok semmibebevésébe nőttek át.”

S nem hiányzik Eisenstein gondolatmenetéből — akárcsak a Majakovszkijéből — annak tréfás fejcsóválással kísért beismerése sem, hogy bizony a kísérletek nem mindig jártak azonnali sikerrel.

„A néző pszichikumának irányításával kapcsolatos kérdések feltétlenül maguk után vonták a hatás belső mechanizmusában való elmélyülést.

Így született meg a kísérletezés.

És gyakran előállt az a paradoxon, hogy a hatás metodikájával kísérletező filmek időnként... elfelejtettek hatni!

Az órákat kerekeikre szedtük szét, de ezzel megszűntek járni!”

És mégis, akkor is: kísérletezni pedig — kell! A forradalmi művészet — a kísérletek fájának gyümölcse. Ez is Október tanulsága, ha úgy tesszük: az ugyanis, hogy némi türelem és némi bizalom okvetlenül kell még a „romboló szellemű”, „öncélú” kísérletezőknek is. Azoknak, akik a forradalom érdekében rombolnak, kísérleteznek. Akik az új, a tömegek számára közérthető, de nem avittságával, hanem újdonságával lebilincselő művészet műfogásait igyekeznek kimunkálni.

Persze csakis ők érdemlik ezt a bizalmat és türelmet a „kutatás” és „kísérletezés” temérdek művelője közül. Mert — visszakanyarodva megint Majakovszkijhoz: „... költőnek azt nevezik, aki éppenséggel teremti... a költészettani szabályokat.” — No de: „... szabályok teremtése önmagában véve nem célja a költészetnek, máskülönben a költő holmi skolasztikussá fajulna, aki nem létező vagy fölösleges dolgokhoz és helyzetekhez szolgáló szabályok alkotásában gyakorolja magát. Nem volna értelme például szabályokat kiagyalni a gyors kerékpározás közben történő csillagszámlálásra.”

Azt hiszem, ez a vulgárisan egyszerű megállapítás is teljes mértékben rászolgál társadalmi és művészeti forradalomról elmélkedő körünk figyelmére.

CSALA KÁROLY